

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

127:3. 2007

Historiebruk i EU-debatt

Erik Axelsson, *Historien i politiken: historieanvändning i norsk och svensk EU-debatt 1990–1994*, diss., Studia historica Upsaliensia 226, Uppsala: Historiska institutionen, 2006. 358 s. (Summary in English: History in politics: the use of history in the Norwegian and Swedish debates on membership in the European Union 1990–1994.)

Att förklara förändring har länge varit ett av historievetenskapens mål. I Erik Axelssons doktorsavhandling i historia vid Uppsala universitet är detta mål underordnat. Frågeorden är *hur* och *vilka*. Syftet är inte att påvisa historiekulturella förändringar; därtill är undersökningsperioden för kort. Det rör sig i stället om ett utsnitt i tiden och om en beskrivande avhandling utan förändringsperspektiv. Ändå är det en djupgående historisk studie, med såväl teoretiska som empiriska ambitioner inom det allt starkare forskningsfältet *historiebruk*. Redan titeln anger att komparationen är central. Nationella egenheter och generella drag antas återfinnas vid en jämförelse eftersom länderna är så pass likartade. Titeln anger också tydligt syftet: Hur användes historien i norsk och svensk EU-debatt 1990–1994? Mer konkret frågar författaren: Vid vilka frågor refererades till historien? Vilka referenser förekom? Vilka historiska berättelser kan konstrueras utifrån debatten? Vilken bild av historiekulturen kan utläsas? Vilka territoriellt baserade identiteter förekom? (s. 14) Det är de sammanhängande historiska berättelserna som står i centrum, inte enstaka sakuppgifter. Ytterst syftar Axelsson till att belysa den mer abstrakta frågan om förhållandet mellan politik och historieskrivning.

Begreppsteori och historiebruk

De teoretiska anknytningarna, särskilt de begreppsteoretiska, är ganska många. Statsvetaren Peter Strandbrink är en viktig inspiratör, bland annat till en tredelad modell om EU-debattens nivåer (s. 24f.): *empirisk deskriptiv nivå*, *diskursnivå* och *historiekulturell nivå* i stegrad abstraktionsordning. Författaren definierar vidare ett antal begrepp inom historiebruksgenren. *Historiekultur* tolkas brett och inrymmer alla sätt på vilka det förflutna uttrycks. Också tidens gång, skillnaden mellan nu och då, ingår i linje med den tyske historikern Jörn Rüsen's resonemang, också han en viktig inspiratör. Samhällsrollen är det viktiga för historiekulturen, till skillnad från *historiemedvetande* som rör historiens betydelse för individen. *Narrationen* lyfts också fram. Den *historiska berättelsen* blir bryggan mellan historiekulturen och den politiska praktik där debatten utspelas. Rüsen förespråkar en tredelad tematisering av historiekulturens överlappande och sammanlänkade dimensioner: *etisk*, *politisk* och *kognitiv*. Eller skönhet, makt och sanning, om man

så vill. Den historiska berättelsen i sin tur förekommer i fyra skepnader i Rüsens typologi: *traditionell* (bekräftande), *exemplarisk* (vägledande), *kritisk* (förnekar traditionen) och *genetisk* (kontinuerlig förändring). Och Reinhardt Kosellecks begrepp *erfarenhetsrum* och *förväntningshorisont* kompletterar Rüsens typologi med sin tonvikt på förhållandet mellan dåtid, nutid och framtid.

Det är på EU-debattens mest abstrakta nivå som de *identitetsbärande historiska berättelserna* kan avläsas. Eftersom det rör sig om politisk debatt blir den nationella identiteten central. Men i studien granskas också regionala identiteter samt försök att skapa en gemensam europeisk identitet. Författaren betonar att historiens faktainnehåll inte är det viktiga. Han lägger också till att historiebrevet även kommer att relateras till debatternas politiska villkor, debattörernas bakgrund och position samt debattsituationen i stort. Som helhet är det ett stort antal tunga begrepp som författaren för in i undersökningen.

Utöver nyss nämnda mer teoretiska eller begreppsmässiga referenser anknyts främst till samhällsvetenskaplig forskning. Däribland kan nämnas en sociologisk studie om demokratifrågan i svensk EU-debatt, forskning om insändardebatter, statsvetenskapliga verk om ja- eller nej-propagandan 1994 samt valanalyser. Till den norska undersökningen har nyttjats studier om folkomröstningar, om norsk identitet samt en historisk hovedoppgave om det norska unionsbegreppet – "Verre än unionen med Sverige", som slagordet löd om EU. Också en historisk jämförelse mellan ländernas modernisering används. Tilläggs kan att de historiografiska studierna i första hand rör 1990-talet, avhandlingens tidsperiod.

Källmaterialet är främst utvalda tidningars – sju svenska och sex norska dagstidningar med skiftande politisk färg – hållning i EU-frågan. Ett urval tidsskrifter och debattskrifter har också undersökts. Därutöver ingår vissa riksdags- och stortingsdebatter samt några TV-debatter. Ur dessa har historieanvändningen tagits fram, med den funktionella urvalsmetoden att texterna uttryckligen skall referera till vissa historiska händelser eller till historien i stort. Företeelser som beskrivits som pågående har inte tagits med.

En pilotundersökning av *Dagens Nyheter* respektive *Aftenposten* fick bestämma vilka perioder som föreföll mest lämpade att studera närmare. I kapitel 4 redovisas den systematiska tidningsundersökningen kvantitativt; nästan 5 000 artiklar har bearbetats. Drygt var fjärde av dem refererade till historien. EU-anhängarna var flitigast i den svenska debatten; i Norge var det nej-sidan. På båda håll var dock ja-sidan mest historierefererande. I Sverige stod ekonomi, inflytande i Europa, neutralitet och fred i centrum. Mönstret är likartat i Norge men här lyftes också primärnäringarna fram. Förtroendetemat var särskilt viktigt i Norge där dualismen elit-folk användes flitigt av nej-sidan. Artiklar om inflytande, deltagande och fred skrevs i Sverige oftast av EU-anhängare; de om demokrati, neutralitet, suveränitet och förhållandet EU/omvärlden av motsidan. Ekonomi, välfärd och säkerhetspolitik var mer jämnt fördelade. I Norge var fördelningen relativt

likartad. Till stor del talade parterna i båda länderna om olika saker, med skilda berättelser som följd. Utifrån Strandbrinks modell med retoriska axlar av den svenska EU-debatten struktureras sedan framställningen i kapitel 5–10, där varje kapitel får representera ett tema.

Axelssons retoriska axlar

Den EU-positiva berättelsen dominerade, enligt Axelsson, på området "Samarbete eller isolering" (kap. 5). EU var garant för fred och välbefinnande. För motståndarna var däremot EU-länderna kolonialistiska imperiebyggare. Nordens fredliga historia framställdes i stark kontrast till det övriga Europas. Den norska nej-sidan avvisade därtill alla positiva berättelser om äldre nordiskt samarbete. Unionens spöke gick så att säga över landet. Inom "Suveränitet och demokrati" (kap. 6) var norsk historieanvändning betydligt mer omfattande än svensk. Nej-sidan var på offensiven och framställde EU som motpolen till nationella folkstyrelsetraditioner. Berättelserna var traditionella och med tydligare historiska referenser i Norge. Ja-sidans argument var mindre utförliga; man försökte dock anknypa till ländernas historiska strävanden efter internationellt inflytande i olika former. Den norska ja-sidan delade dock till stor del motståndarnas berättelser om demokrati och suveränitet. Kapitel 7, "Krig och fred", är avhandlingens längsta, något som illustrerar säkerhetspolitikens vikt i debatten. Ja-sidan kopplade samman fred med demokrati och samarbete i Europa, och såg året 1945 som skärningspunkt för positivt uppbyggande och utveckling. I Norge försökte ja-sidan att sammanbinda EU med Norges insats i Europas kamp mot nazismen. Motsidan skildrade dock krigsåren främst utifrån kampen mot ockupation och för norsk suveränitet. I Sverige stod neutralitetsbegreppet i centrum. Nej-sidans traditionella bild av 180 års fredlig neutralitet motsades delvis av ja-sidan som i stället betonade den ständiga anpassningen till förändrade förhållanden. Neutraliteten var aldrig vare sig statisk eller ett självändamål.

EU-debatten i stort dominerades av ekonomins "Tillväxt och välfärd" (kap. 8), men historien lyste här med sin frånvaro. Folkhemsbegreppet framstod som politiskt förbrukat, vilket inte betyder att välfärdsstaten var det. Inom temat "Framsteg" (kap. 9) framställdes socialdemokratins historia som en framgångssaga. Men medan de ledande socialdemokratiska ja-sägarna formulerade en genetisk (i betydelsen att historien är ständigt föränderlig) berättelse om partiets förmåga att bemästra utmaningar för förändring och framsteg föredrog EU-skeptikerna en traditionell historisk berättelse om välfärd och trygghet inom nationalstatens ramar. Man poängterade snarare vad arbetarrörelsen ansågs ha skapat än vad som kunde göras i framtiden. I ja-retoriken, främst i Sverige, fanns också teknokratiska resonemang om utvecklingens obönhörliga gång. Sista temat, "Förtroende" (kap. 10), refererar såväl fräna anklagelser om storsvenskhet som norskt landsförräderi (att ja-sidan ville sälja ut landet till Bryssel, ett brott i klass med samarbete

under ockupationen 1940–45). I Norge förekom ofta begreppsparet folk–elit, med inspiration från vetenskapliga teorier (Stein Rokkan) om centrum–periferi.

Efter dessa teman analyseras debattens sakfrågor i kapitel 11. Bland annat visas hur själva begreppet union i Norge var starkt laddat med historiska referenser. Författaren instämmer också i Strandbrinks tes att den svenska debatten i stort fördes på ja-sidans villkor i uttolkandet av vad som var normalt och legitimt. Gentemot en spridd uppfattning att norrmännen röstade nej på grund av sin historia och Sverige ja på grund av ekonomin framför författaren att motsatsen snarare var fallet. Historikernas roll i debatten granskas i kapitel 12. Jämfört med andra akademiker var insatsen beskedlig, men det fanns ett antal mycket aktiva historiker. I allmänhet har norska historiker valt att kombinera rollerna som politiska debattörer och fackhistoriker mer än sina svenska kolleger. I kapitel 13 diskuteras likheter och skillnader i svensk och norsk historiekultur. I båda länderna väger tiden före 1800 lätt, medan demokratins framväxt och andra världskriget däremot är centrala referenspunkter. Medan norska berättelser knyts till årtal som 1814, 1905 och 1945, knyts de svenska till tidsöverskridande begrepp som folkhem, neutralitet och demokrati. Svensk huvudaktör är socialdemokratin, medan i Norge hela folket ges huvudrollen. Kännetecknande för Sverige är den partipolitiska skiljelinjen, för Norge tillbakablickandets roll.

Därmed har vi nått analysen i kapitel 14 av de identitetsbärande historiska berättelserna. Kapitlet är en form av analytisk sammanfattning på ett högre plan. Både det regionala och det nordiska perspektivet var närmast frånvarande i debatten. Europa var antingen en möjlighet eller ett hot. Nationen fungerade som referensram för den politiska debatten i Norge. 1800-talets nationsbyggnad, 1905 och 1940 är centrala element. Den bärande svenska berättelsen, ”originalberättelsen”, stammar från Gustav Vasa, 1700-talets tryckfrihet och 1900-talets demokrati och välfärd. Både socialdemokratiska ja-anhängare och nej-sidan omfattade denna syn. De förra ville dock inlemma EU i traditionen. I en EU-vänlig borgerlig variant har tonvikten lagts på företagandets välståndsskapande roll. Medan diskursen i Norge var nationell förankrades den i Sverige mer i begrepp som framsteg och utveckling. Författaren betonar, mot andra tolkningar, att denna progressiva svenska självbild fortfarande existerade. De nationella identitetskapande berättelserna har heller inte förvittrat, menar han.

Resultaten sammanfattas och kommenteras i kapitel 15. Bland annat sägs att även om resultaten inte är överraskande så kastar de nytt ljus på området. Nationella historiekulturer kan ha likartade strukturella drag men trots detta ha högst olika innehåll och funktion i den politiska debatten. Därmed har komparationen kunnat visa på att det som inledningsvis föreföll så likartat också rymmer viktiga men mer svårupptäckta skillnader.

God akribi – tillämpad teori

Axelssons avhandling är både välstrukturerad och välskriven. Det formella hantverket är gott. Endast ett par sakfel finns och ytterst få korrekturfel. Som helhet är hänvisningarna tydliga och noggranna. Skillnaden mellan källor och litteratur förefaller dock lite oklar, och personregistrets karaktär är otydlig. Att det med hänvisning till unionsflaggorna på omslaget råkar stå att unionsmärket försvann 1899 (alltså även i Sverige) är nog mest ett olycksfall i arbetet.

Begrepp och metod hänger nära samman i avhandlingen eftersom – vilket är ett stort plus – de flesta teoretiska begrepp verkligen integreras i undersökningen. Det finns dock en tendens till att den inledande kvantitativa studien över debattartiklarna ges för stor betydelse. Dels spelar det egna urvalet in, dels kan mer skrivglada personer tillmätas alltför stor roll. Att bara avslutade historiska processer har medtagits är också en felkälla. När tar för övrigt en historisk process slut? Följande – av opponenter/recensenter skapade textavsnitt – faller med ett sådant synsätt utanför:

Den svenska ekonomiska integrationen i Europa kommer att utvecklas allt vidare i framtiden. Som ett traditionellt exportberoende land har Sverige stor nytta av denna process som i sin tur motiverar, ja rent av tvingar fram, ett medlemskap i unionen.

Ekonomisk argumentering har ofta denna karaktär, vilket till viss del kan förklara varför historiereferenserna är så få på detta område. Man kan också peka på att de retoriska axlarna (d.v.s. kapitelrubrikerna 5–10) är skapade efter Strandbrinks analys, som nästan helt ägnas åt ja-sidan och det bara i Sverige. Utifrån ett norskt perspektiv kunde begreppspar centrum–periferi vara ett alternativ. Axlarna är också av olika karaktär; någon består av motsatspar, en annan är entydigt positiv medan ytterligare någon annan innehåller mer omdebatterade värden. Ett alternativ hade varit att mer konsekvent följt motsatsvarianten, som samarbete–isoleering eller krig–fred.

Källurvalet kan också diskuteras. Tidningar är mer lättarbetade, men teve har större genomslagskraft i politiken. Främst är det ledar- och debattartiklar som undersökts medan kulturmaterial kommer i skymundan. I Sverige var kultursidorna mer negativa till EU än ledarsidorna. En egen ministudie visar att 6/7 kulturartiklar i *Dagens Nyheter* både i juni 1992 och i oktober 1994 var EU-kritiska. Snedvridningen skall ändå inte överdrivas eftersom antalet artiklar i denna ministudie är relativt litet.

Samtidigt kan man fråga sig hur representativa de undersökta debatterna blir. Ser man efter vilka personer som enligt personregistret förekommer flest gånger framträder en överlägsen segrare, den norske historikern och nej-sägaren Kåre Lunden med 35 hänvisningar. Hans nationella historietolkning har avvisats, också

av historiker på nej-sidan. Tvåa är Carl Bildt, följd av sin norske statsministerkollega vid omröstningen, Thorbjørn Jagland. Bland dem som förekommit mer än tio gånger (16 debattörer) är fördelningen Sverige–Norge helt jämn, likaså politiker jämfört med forskare/publicister. Ja-sidan är mer representerad, likaså politikens vänstersida. Dessa skillnader är knappast väsentliga, mer intressant är i stället könsfördelningen: 14 av 16 är män. Det kan sättas i samband med att EU-frågan har varit en av de tydligast könsskiljande sakfrågorna i svensk politik de senaste decennierna. Bland kvinnorna var fördelningen i procent mellan ja- och nej-sidan 46–52; bland männen 59–40. Vilken betydelse för tolkningen av historiekulturen som detta har borde ha kunnat diskuteras i avhandlingen.

Axelssons avhandling vilar främst på samhällsvetenskaplig forskning, vilket har gjort att de längre historiska linjerna givits liten plats. Den norska traditionen från 1800-talet med Ernst Sars i spetsen kunde ha belyst den nutida norska historiekulturen. Utifrån nationalismernas skilda karaktär i de båda länderna blir dagens debattretorik mer begriplig. Även en kort tidsperiod som 1990–1994 kan dessutom vara föränderlig. Ett exempel är neutralitetsbegreppet i Sverige. Flera forskare har pekat på dess förskjutning mot ett mer säkerhetspolitiskt innehåll med mindre av idealistiska mål just dessa år. Bo Stråth talar om "en omdefiniering i accelererande tempo av neutralitetsbegreppet" och Stefan Ekecrantz säger "att inte minst begreppet 'alliansfrihet' allt oftare kom att användas i sin legalistiska betydelse bland flertalet".¹ Tilläggas kan att den svenska utrikesdeklarationen reviderades 1992. Avhandlingen får med sin uppläggning av perioden som tidsnitt svårt att hantera denna förändring.

Vem hade historien på sin sida?

När det gäller avhandlingens övergripande slutperspektiv tycks de samhällsvetenskapliga inspiratörerna ha utgjort ett hinder. Axelsson övertar tesen att ja-sidan, särskilt i Sverige, kom att styra debatten. Man hade historien på sin sida – förutom att också de ekonomiska resurserna var störst på ja-sidan. Om det senare råder inget tvivel, men den förra tesen är enligt min mening inte hållbar. Axelsson har själv flera resonemang som pekar åt motsatt håll:

Det var nödvändigt för EU-förespråkarna att bemöta nej-sidans argument att den svenska neutralitetspolitiken skulle utesluta ett EU-medlemskap; en formidabel uppgift med tanke på dess förankring i svensk politisk historia och självbild. [s. 152]

1. Bo Stråth, *Folkhemmet mot Europa*, Stockholm 1993, s. 235; Stefan Ekecrantz, "Neutralitet', 'Neutralitetspolitik' och 'Alliansfrihet' – en begreppshistorisk propä till forskning och debatt", i *Samtidshistoria och politik. Vänbok till Karl Molin*, Stockholm 2004, s. 65.

Även andra forskare har pekat på hur stark den svenska tanken om avskildhet, ibland också överlägsenhet, har varit; likaså synen på neutraliteten som välfärdsstatens naturliga utrikespolitik. Axelsson instämmer (s. 100f.) i påståendet om den formidabelt svåra uppgiften att besegra fiktionen om "du gamla du fria, grundat av Gustav Vasa, vår urgamla rätt att oss själv beskatta och folkhemmet såsom det såg ut". Slutsatsen och undersökningens delresultat stämmer således inte överens. Jag menar att Axelssons egna resultat är väl värda att utveckla, och då med andra slutsatser. Folkhemstanken, välfärdsideologin och den tidvisa socialdemokratiska hegemonin i att uttolka svenskhet ger med ett längre historiskt perspektiv än 1990-talets meningsutbyten en annan bild av EU-debattens förutsättningar. Till detta kan den 180-åriga neutraliteten läggas. Den svenska nej-sidans rädsla för de tre k:n kapitalism, konservatism, katolicism kombinerades med en stolthet över välfärdsuppbygget vilket gav en oerhörd styrka. Med öppnare ögon för sina egna rön hade Axelsson kunnat peka på det paradoxala med den svenska EU-debatten: det etablerade samhällets historietradition försvarade för det etablerade samhällets ledning att få igenom ett ja. Detta är enligt min syn kärnan i EU-debattens historieanvändning. Samma process kännetecknade Norge, men där var resurserna något jämnare och det historiska övertaget större för nej-sidan.

Axelssons (och statsvetaren Strandbrinks) tolkning bygger på att förändringsviljan bland väljarna var central. Den EU-positiva sidan framstod som mer progressiv. Man ville ha en förändring av det nuvarande, vilket i Sverige under den ekonomiska krisen tolkades som ett plusvärde. Men att nej-sidan snarare ville försvara traditionella värden (inklusive välfärdsstaten) var ett starkare vapen. Detta visar om inte annat den senare svenska euroomröstningen och Europavalet. Det har varit påtagligt svårt för ja-sidan att omvända folk. Retoriskt har nej-sidan, som i Norge, fått stor utdelning på kontrasten folk–elit. Utifrån en tidig klassiker av Bob Dylan skulle nej-sidan ha kunnat utbrista: "With God [Clio] on our Side".

Sammanfattande bedömning

Historien i politiken är en både intresseväckande och skickligt gjord avhandling. Utifrån ett omfattande källmaterial belyses hur historien använts i en viktig politisk stridsfråga. Komparationen mellan Sverige och Norge är central, två länder som under den likartade ytan uppvisar intressanta skillnader, inte minst på historiekulturens område. Även om varken förklaring eller förändring är någon huvudfråga kunde författaren åtminstone i vissa delar ha infogat ett förändringsperspektiv. Trots att tidsperioden är kort har frågan en stark inre dynamik. Tiden kunde också ha utsträckts via ett närmare studium av rötterna till dagens historiekultur, särskilt för Norges del. I den övergripande bedömningen av de historiska berättelsernas roll för ja- respektive nej-sidan delar jag inte författarens

tolkning. Jag anser också att det i hans egen väl genomförda undersökning finns resultat som tydligt pekar i en annan riktning.

Mina invändningar rör sig dock till största delen inom ett fält där inga självklara rätt eller fel finns. Man kan också säga att invändningarna framkommit tack vare att avhandlingen är en så stimulerande läsning. Förutom att den är välskriven och väldisponerad – om än väl lång – integrerar den också på ett berömvärt sätt de teoretiska begreppen och den empiriska undersökningen. Det finns all anledning för forskare både i Sverige och Norge att ta del av Axelssons avhandling.

*Torbjörn Nilsson**

* Fakultetsopponent